

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ СЛОВОТВІРНИХ ПАРАДИГМ ІМЕННИКІВ – НАЗВ ОДИНИЦЬ ВИМІРУ ЧАСУ

У статті з позиції основоцентричного словотвору висвітлюються закономірності та особливості структурування словотвірних парадигм іменників-назв одиниць виміру часу (рік, місяць, тиждень, доба, день, година, хвилина, секунда), які у межах темпорального лексико-семантичного поля становлять специфічну лексичну мікросистему. Виділена для аналізу група темпоральних іменників репрезентує у мові такі відрізки часу, що мають точно визначені одиниці виміру і актуалізують концепти різного рівня узагальнення, між якими встановлюються відношення гіпонімії. Дослідження словотворчого потенціалу іменників цієї лексико-семантичної групи слів здійснюється на концептуальних засадах про те, що: 1) наповнення та склад словотвірних парадигм залежить насамперед від смислової структури твірного слова; 2) структура дериваційних моделей визначається динамікою денотативних, а в багатьох випадках і конотативних (асоціативних) сем в акті деривації; 3) для виявлення особливостей структурування словотвірних парадигм важливою є прагматика твірного слова, бо власне на основі його конотацій, прагматичних елементів, ознак, які безпосередньо не входять в семантику слова, воно часто бере участь в актах деривації. У статті доводиться, що знання закономірностей семантичних трансформацій номінативної бази в актах деривації, при яких одні мовні форми послідовно перетворюються в інші, дозволяє виявити динамічний характер мови і створити структурно-семантичну типологію словотвірних парадигм.

Ключові слова: *основоцентричний словотвір, динамічний словотвір, дериваційний потенціал твірного слова, темпоральний іменник, словотвірна парадигма, структура словотвірної парадигми, зони словотвірної парадигми, словотвірне значення.*

Постановка проблеми. Актуальний у сучасній мовознавчій науці динамічний аспект системного вивчення словотвору спрямований насамперед на виявлення і опис дериваційного потенціалу кожної лексико-семантичної групи (ЛСГ) всіх частин мови і “передбачає можливість синхронної реконструкції словотворчих процесів і моделювання їх реалізації” [4, 32]. Системні дослідження в цьому напрямку ведуть до встановлення складу словотвірних парадигм (СП) певних ЛСГ і, в результаті, до створення структурно-семантичної типології СП.

Отже, характерною ознакою сучасної мовознавчої науки є відхід від дослідження мовних явищ у статичі до їх вивчення у динаміці, в процесі породження. Сьогодні ні в кого, мабуть, вже не викликає здивування

поняття «словотвір як діяльність». Діяльнісний аспект вивчення словотвору як важливої складової мовної системи реалізується в контексті функціонального опису мови. Відтак основною тенденцією найновіших досліджень словотвірної семантики є намагання відобразити її динамічну структуру, моменти становлення, формування, розвитку, взаємопереходи семантичних категорій у процесі комунікації. Саме «семантична дериватологія має з'ясувати, якою мірою словотвірні семантичні категорії включені у процеси мови щодо підготовки річища, яким тече потік людського мислення. Надійним підґрунтям розв'язання цієї проблеми є здобутки в ділянці вивчення ономасіологічних структур, їх лінгвалізації дериваційними засобами» [3, 84].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Динамізм мови як одну з найсуттєвіших її ознак визнавали і досліджували В. фон Гумбольдт, І.А. Бодуен де Куртене, Л.В. Щерба, М. Хомський, Д.М. Шмельов, представники Празької лінгвістичної школи, дослідники словотвору, синтаксису і текстотворення – О.С. Кубрякова, П.О. Соболева, Л.В. Сахарний, Л.М. Мурзін та інші. Система мови і її граматична система в цілому вповні адекватно фіксують загальну концептуальну картину світу. У адекватності відображення наївної, інтуїтивної картини світу виявляється динамічний характер системи мови, який обумовлюється фактами змінності мовних знаків, їх властивості до взаємопереходів. Запропоноване Ю.Д. Апресяном розуміння системи мови побудоване якраз на врахуванні цих фактів: «Сукупність об'єктів утворюють систему, якщо вони можуть перетворюватися один в одного за регулярними, досить загальними правилами» [1, 74]. Представлення в такому розумінні лексики як системи, зокрема тої її частини, яку становлять похідні слова (більше 60% від загальної кількості), можливе лише тоді, якщо ми будемо мати у своєму розпорядженні не тільки словник, який описує її згідно з певними принципами, але і певні правила взаємодії значень і правила перифразування. Знання закономірностей семантичних трансформацій номінативної бази в актах деривації, при яких одні мовні форми послідовно перетворюються в інші, дозволяє виявити динамічний характер мови.

У сучасному українському мовознавстві системні дослідження словотворчих процесів із врахуванням функції твірного слова, його семантико-словотвірних трансформацій у процесах деривації здійснено у працях В.В. Грещука та його послідовників. Учений вперше у своїх дериватологічних студіях обґрунтував теоретичні засади синоцентричного словотвору, окреслив його мету і завдання, здійснив завершене дослідження українського відприкметникового словотвору [4, 7–8].

Постановка завдання. З огляду на предмет дослідження у нашій статті основна дериваційна одиниця в основоцентричному словотворі – твірне слово – розглядається як діяльнісна субстанція в дії словотворчого механізму мови. За твірним словом закріплюється статус такої функціональної словотворчої одиниці, яка здатна виявляти залежно від своєї смислової структури і смислового завдання номінації ті чи інші дериваційно спрямовані інтенції, наміри, або актуалізацію того чи іншого релевантного для здійснення акту деривації елементу смислу. А отже, наповнення та склад СП залежить насамперед від смислової структури твірного слова. Водночас структура дериваційних моделей визначається динамікою денотативних, а в багатьох випадках і конотативних (асоціативних) сем в акті деривації. Для виявлення особливостей структурування СП великого значення в основоцентричному словотворі надається прагматиці твірного слова, бо власне на основі його конотацій, прагматичних елементів, ознак, які безпосередньо не входять в семантику слова, воно часто бере участь в актах деривації, і в семантиці похідного слова ці елементи виявляються суттєвими. Словникові статті у тлумачних словниках містять, хоча й непослідовно, властиві слову конотації, які допомагають зрозуміти значення похідного слова. Так, наприклад, з іменником *вік* пов'язана конотація «розм. надзвичайно довгий час», на основі якої виникають похідні: дієслова *вікувати* «довго перебувати, жити де-небудь; завжди, постійно перебувати, знаходитися де-небудь (про предмети)», *увічнювати* «робити пам'ятним навіки, зберігати для пам'яті нащадків», прислівники *повік*, *вовік*, *довіку* «завжди, постійно, вічно», іменники *первовік* «початок віків, найдавніший час», *передвік* «давні, незапам'ятні часи».

Вклад основного матеріалу. ЛСГ темпоральних іменників є відносно невеликою закритою лексико-семантичною системою. У межах темпорального лексико-семантичного поля іменники *рік*, *місяць*, *тиждень*, *доба*, *день*, *година*, *хвилина*, *секунда* (далі *рік* – *секунда*) становлять специфічну лексичну мікросистему. Виділена нами для аналізу група темпоральних іменників становить особливий інтерес, оскільки вони репрезентують у мові такі відрізки часу, що мають точно визначені одиниці виміру і актуалізують концепти різного рівня узагальнення, між якими встановлюються відношення гіпонімії [10,38]: 60 секунд становить хвилину, 60 хвилин – годину, 24 години – добу і т. д. Такі відношення у даній ЛСГ, з огляду на її обмежений кількісний склад, мають істотний характер. Їх можна визначити, як відношення такої безпосередньої близькості значень, семантичної взаємозалежності, без якої немислиме саме існування цих слів. Це свого роду “лексико-семантичне зрощення

у мові” [11, 531]. З огляду на зазначене цікавим видається простежити, як проявляються відношення гіпонімії на дериваційній поведінці цих іменників.

Оскільки іменники *рік – секунда* багатозначні лексеми, предметом нашого дослідження є названі іменники в основному своєму значенні “одиниці виміру часу”. Між мовним статусом того чи іншого значення багатозначного слова та повнотою СП кожного із значень є пряма залежність : вищим є статус того значення, яке має більш повну СП [10, 71, 74–75]. Це положення можна доповнити і даними лексичної сполучуваності – одного із визначальних факторів у процесах словотворення: між значеннями полісемантичної лексеми і її сполучуваністю існує чітка кореляція – найбільш частотні формули сполучуваності закріплюються за найбільш частотними значеннями [4, 12].

Щодо морфемної будови твірних іменників всі вони з синхронного погляду кваліфікуються як непохідні, в тому числі і лексеми *година, хвилина, тиждень*, які етимологічно є вивідними від іменників цієї ж ЛСГ. Аналіз СП цих іменників підтверджує зокрема думку В.В. Грещука про те, що “на дериваційну поведінку твірного впливає не сама по собі складність словотвірної структури, а характер семантики, вираженої нею” [4, 45, 63]. Так, структурно однотипні іменники *година, хвилина* мають різний дериваційний потенціал. Оскільки більшість явищ, дій, процесів у щоденному житті людини сприймаються у певному часовому вимірі, а в межах доби основний відлік часу ведеться в годинах, то з погляду логіко-поняттєвих передумов деривації, під впливом позамовних факторів словотворча база іменника *година* є більш сприятливою для появи похідних, ніж іменника *хвилина*.

Темпоральні іменники *рік – секунда* стали базою для утворення чотирьох лексико-граматичних класів слів – іменників, прикметників, дієслів і прислівників. Отже, типова СП іменників-назв одиниць виміру часу має чотиризонну субстантивно-ад’єктивно-вербально-адвербіальну структуру.

Десубстантивні іменники відзначаються різноманітністю словотвірних значень (СЗ), способів творення та словотворчих формантів. У **субстантивній зоні** відзначено такі семантичні позиції: “носій темпоральної ознаки”, “абстрактна якість”, “абстрактна кількість”, “конкретизація часового значення”, “демінутивність (модифікація значення пестливості)”, “стилістична модифікація”.

Для відсубстантивних дериватів із загальним СЗ “носій темпоральної ознаки” характерне широке розуміння цієї ознаки, вони становлять кількісно невелику групу і відзначені лише у СП іменників *місяць, день*,

година. При цьому більша половина цих похідних – застаріла лексика. У межах СЗ “носії темпоральної ознаки” виділяємо кілька лексико-словотвірних значень (ЛСЗ): 1) “назви конкретних предметів” (*годинник*, діал. *годинар* “годинник”, *місячник* “період. видання”); 2) “назви осіб за родом діяльності” (заст. *годиняр*, іст. запоз. з рос. мови *денщик*, іст. *місячник* “робітник, який наймався на місяць”); 3) “назва комахи” (*одноденка*); 4) “назва небесного тіла” (діал. *денниця* “ранкова зоря”). Ці десубстантиви є похідними різної словотвірної структури. Суфіксальними дериватами є похідні 1-ої підгрупи (-ник, -ар), 2-ої (-яр, -щик, -ник) і 4-ої (-ниц’-) підгруп. Відзначені застарілі слова, історизми стилістично марковані, сфера їх функціонування – розмовно-побутове мовлення, художня література. Функціонування у мовній системі як літературних, так і діалектних варіантів слів є однією з причин виникнення у мові різних дублетів, у тому числі агентивних назв, як наприклад, *годинникар* (від *годинник*) і *годиняр*.

Єдиним складним іменником, утвореним композицією основ, що супроводжується суфіксацією, є назва комахи *одноденка* (-к-). Намаганням розмежувати пряме і переносне значення слова (щось короткочасне, скороминуче) пояснюється поява юкстапозита *метелик-одноденка*.

Суфіксальний десубstantив *денниця* “ранкова зоря” має семантично ізольоване ЛСЗ і є аналогічним до *зірниця* утворенням.

Десубстантиви із СЗ “абстрактна якість” виявлені у СП іменників *рік*, *місяць*, *день*, *година*, *хвилина*. Засвідчені похідні субстантиви реалізують такі ЛСЗ: 1) “назви заходів, громадських акцій” (*місячник*, *роківини*, *п’ятихвилика*); 2) “уточнення часового значення” (*переддень*, *полудень*); 3) “назва сторони світу” (*південь*); 4) “назва астрономічного явища” (*рівнодення*). Похідні 1-ої підгрупи, а їх всього шість, різні за словотвірною структурою: суфіксальний десубstantив *місячник* (-ник); іменник *оденки* (множ., заст.) “зібрання жінок у зимові дні для рукоділля” утворений конфіксацією (о-...-ки); суфіксальні композити з 1-ою числівниковою основою *п’ятихвилика*, *п’ятирічка* (-к-) і юкстапозит *радіо-день*. Похідні 2-ої підгрупи становлять: префіксальний іменник *переддень* (перед-); суфіксальні композити *тогодення*, *сьогодення*; складний іменник *полудень*, утворений способом чистого складання основ (1-ий компонент – усічена основа слова половина пол-, інтерфікс -у-) і складний іменник *південь* “те саме, що полудень”. Лексико-семантичну структуру іменника *південь* формують два лексичні значення. Друге, “одна з чотирьох сторін світу”, виникло на основі першого: час, коли Сонце перебуває у зеніті дорівнює половині сонячного дня, таке розташування Сонця дало назву одній із сторін світу. Це ж значення збе-

рігає в собі іменник *південь* як назва краю з теплим кліматом. 3-я і 4-а групи репрезентовані кожна лише одним похідним: *південь і рівнодення*. Відсустантивний суфіксальний композит *рівнодення* – це семантично ізольоване утворення, лексико-семантична структура якого семантизується перифразою “час, коли день рівний ночі”. Зміст компонента *ніч* не має прямого відповідника у морфологічній структурі деривата. Друга іменникова основа у складі композита оформляється подвоєнням приголосного основи.

Окреме СЗ “абстрактна кількість” формують складні іменники з 2-ою основою – *річчя (п’ятиріччя, сторіччя)*. Н.Ф. Клименко називає такі іменники абстрактними іменниками кількості. Композиція основ супроводжується подвоєнням кінцевого приголосного основи і оформленням флексією середнього роду -я. Питання їх мотивації, як зазначає Н.Ф. Клименко, може висвітлюватися по-різному. З одного боку, помітні близькість семантики прикметників та іменників і можливість формального підтвердження мотивації іменників прикметниками. Власне тому вчена досліджує семантико-словотвірну структуру аналізованих іменників паралельно з композитними прикметниками з другою основою *-річний*. “Близькість їх семантики дозволяє зробити припущення, що і прикметники, і іменники мотивуються одночасно словосполученням “кількісний числівник + іменник”. З цього погляду у них однаковий ступінь похідності. Семантика словосполучень такого типу (приміром три роки, чотири роки, чотирнадцять років) у композитних прикметниках та іменниках передається компонентом “період в n-років або період, який триває n-років” [6,144]. У структурі прикметників цей компонент оформляється суфіксом -н-, іменників – подвоєнням приголосного основи.

Семантична позиція “конкретизація часового значення” маніфестована складними словами з другою іменниковою основою – темпоральним іменником у Р.в. однини – і 1-м компонентом *пів-* (*півдня, півроку*), що становлять частину відособлених у граматичному відношенні складних іменників аналогічної структури (*півкімнати, півсправи, півсвіту*). Компонент *пів-* сполучається з усіма аналізованими твірними словами і виконує уточнюючу, конкретизуючу функцію, а саме має значення “половина певного періоду часу”.

Абстрактні іменники набагато рідше, ніж іменники з предметно-речовим значенням, є базою для творення демінутивів. Стосовно іменників – назв одиниць виміру часу, як зрештою і більшості темпоральних іменників, то майже всі вони творять похідні з модифікаційним значенням пестливості, за винятком іменника *місяць*. Це значення реалізується різними суфіксами: 1) -к-: *хвилинка, годинка*; 2) -оньк- : *хвилинонька,*

години́нька; 3) -очк-: *секундо́чка*; 4) -ок-: *деньо́к, ро́чок*. Значення пестливості посилюється в утвореннях з суфіксом -оньк-.

У проаналізованих СП засвідчено єдиний іменник стилістичної модифікації *днина* з полісемантичним суфіксом -ин- (наприклад, у похідних від назв конкретних предметів служить для вираження лексико-словотвірних значень одиничності – *намисти́на, ву́глина*, частини предмета – *серцеви́на, груди́на*, матеріалу, живої тканини – *дереви́на, білко́вина* і т. ін.), який виконує експресивну роль. Лексичне значення похідного слова тотожне значенню твірного. Залежно від контексту експресивний відтінок значення може поєднуватись із значенням позитивної оцінки.

Аналізовані прикметники часової семантики, що репрезентують **ад’єктивну зону** СП, можуть характеризувати як особи, так і неособи (*місячний, річний, однорічний, кількамісячний*) або тільки неособи (*секундний, хвилинний, одногодинний, багаторічний, цілотижневий*). Специфіка формування семантики похідних прикметників від іменників – назв одиниць виміру часу має притаманні лише цій семантичній групі особливості. Оскільки час є однією з двох форм існування матерії (другою є простір), то, по-перше, обсяг сфери денотатів – предметів або явищ, яким властива часова ознака, практично не обмежений, і, по-друге, часова ознака може мати додатковий кількісний або якісний характер вираження. Прикметники часової семантики в межах СЗ “загальна відносність” можуть виражати: 1) загальну ознаку за відношенням до часу, такі похідні мають ЛСЗ “ознака за відношенням до часу, названого твірним словом”, засобом реалізації якого є суфіксація (*хвилинний, місячний, ти́жневий*); 2) часову ознаку, конкретизовану і доповнену кількісно-оцінними ознаками, ЛСЗ дериватів – “ознака за відношенням до часу, названого іменниковою основою композита і конкретизована в першій основі”, засобом реалізації цього значення, а отже, диференціації різних часових відношень виступає, відповідно, композиція основ, яка є домінуючим засобом реалізації СЗ у ад’єктивній зоні.

Похідні першої групи відзначаються регулярністю. В їх творенні беруть участь суфікси -н- і -ов-/-ев-. Від іменника *рік* утворюються суфіксальні словотвірні синоніми *річний і роковий*. Цим похідним через неоднаковий ступінь засвоєння семантики базового іменника, а відтак і відмінностей у формуванні індивідуального лексичного значення властиве різне щодо частотності та сфери поширення функціонування у мові на користь прикметника *річний*.

Похідні другої групи є суфіксальними композитами, перші основи яких співвідносні або з кількісними чи неозначено-кількісними числівниками (один, два, багато, кілька), або з займенниками і прикметни-

ками, які у складі композитів мають якісно-оцінне значення (кожний, той, цей, минулий, цілий): *одногодинний, багаторічний; тогорічний, цілоденний* і т.д. Значення кількості і якості у таких словах має самостійне словотворче вираження – передається спеціальними основами. Отже, взаємовідношення іменникової основи з основами кількісних / неозначено-кількісних числівників та займенників і прикметників у композитних прикметниках формується відповідно до об'єму семантики останніх. Такі композитні прикметники в лінгвістиці називаються кількісно-оцінними [6, 191].

Перша основа у композитних прикметниках, мотивованих словосполученням “кількісний числівник + іменник”, спеціалізується на вираженні ознаки точної кількості. Тільки від іменників *секунда і доба* словники української мови не фіксують аналогічних похідних. Хоча у текстах, розмовному мовленні зустрічаються незасвідчені у словниках композитні прикметники від названих іменників. Частота їх вживання невелика, особливо лексем з твірною іменниковою основою *доба*, дериваційна спроможність якої невелика. Це залежить від специфіки функціонування у мові синонімів *доба і день*. Хоча іменники *доба і день* “доба” обслуговують одну й ту ж сферу денотації і є абсолютними синонімами, однак сказати “день – це доба” не дозволяють відношення гіпонімії, в яких перебувають ці слова. Іменник *день* вживається у двох прямих значеннях – 1) світла частина доби і 2) доба- при цьому у другому значенні слово *день* має більшу частотність. Використання наявних у мові синонімічних ресурсів має свої закономірності. “Якщо певний смисл, що повинен передати якийсь із лексико-семантичних варіантів, може бути виражений іншою лексемою-синонімом, то при багатозначності моделі, яка призводить до невизначеності, ця модель закріплюється за тим лексико-семантичним варіантом, який не має синонімічних відповідників” [7, 12]. Таким ЛСВ для іменника *день* є “світла частина доби”, цей ЛСВ найчастіше засвоюється похідними, в тому числі і прикметниками. Власне ця частина доби найпродуктивніше використовується людиною, і взагалі будь-яка подія відбувається у певний конкретний день тижня, місяця, року, тому цей часовий вимір має найбільше значення для людини. Така нерівність у статусі двох значень іменника *день* пояснює обмежене функціонування в українській мові іменника *доба* (має більш книжний характер, входить у ряд термінологічних сполучень, як напр., *космічна доба, земна доба*), що підтверджується і особливостями лексичної сполучуваності (див. [7]). Останні важливо враховувати при аналізі семантичної структури похідних прикметників, бо специфіка семантики похідного слова, а особливо прикметника, виявляється в тому, що кожне “лексичне значення вичле-

новується не стільки парадигматично, скільки синтагматично” [4,57]. У цьому зв’язку О.С. Кубрякова обгрунтовує концепцію ролі твірною слова у формуванні СЗ, яка полягає у “спробі погодити аналіз лексичної і синтаксичної сполучуваності мотивуючого слова з визначенням СЗ і формуванням конкретних значень окремих типів похідних і складних слів при живій і постійній взаємодії самої словотворчої моделі з компонентами, що її заповнюють” [8,173–174].

Перерозподіл функцій синонімів, їх спеціалізація, лексична сполучуваність впливають на формування семантико-словотвірної структури їх дериватів.

Певним способом значення кількості виражають і композити з першою прикметниковою основою *ціло-* у поєднанні з іменниковими основами *рік, тиждень, доба, день*. Поняття “цілого” передбачає наявність певної кількості менших складових частин. Специфіка гіпонімічних відношень між іменниками *рік – секунда* накладає семантичні обмеження на утворення аналогічних похідних від інших слів цього ряду, що називають менші одиниці виміру часу. Аналізовані композити можна віднести до перехідної групи слів, у яких кількісний аспект може кваліфікуватися в якісному плані, тобто основа *ціло-* співвідносить кількість з якісним показником, пор.: цілоденна робота “яка зайняла цілий день” і “робота велика, важка, результативна”.

У СП іменників *рік і день* засвідчені ад’єктиви з першими займенниковими основами *цей (сей), той* і прикметниковими *минулий, старий*, які вказують на ознаки предметів, явищ за відношенням до часу, характерні і властиві їм у певний, точно не визначений період часу. Ці композити, співвідносні з атрибутивними ад’єктивно-субстантивними синтагмами (*цей рік, минулий рік*), у певному оточенні можуть кваліфікувати часову ознаку в якісному плані (тогорічні консерви “старі”, кожноденні балачки “пусті, набридлі”).

Одиничне утворення з погляду семантико-словотвірної будови становить складний прикметник *злободенний* з властивим лише йому значенням “який привертає увагу, цікавий для всіх у даний час, тепер”. Він семантизується словосполученням “іменник + іменник”, а саме фразеологічним зворотом *злоба дня* “те, що привертає увагу, цікавить усіх у даний момент”. Якісно-часова сема у прикметнику *злободенний*, у порівнянні з попередніми похідними, має більш виражений характер.

Вербальна зона маніфестована всього двома десубстантивами у СП іменника *день*:

днювати і дніти. У межах СЗ “дія за відношенням до часу, названого твірною основою”, і на його базі у дієслова *дніти* сформувався

ЛСЗ “набувати ознаки, що властива певному часу, названому твірною основою”, а у дієслова *днювати* – “проводити час, названий твірною основою”. В українській мові сему набуття ознаки (стану) на базі іменникових основ формує лише суфікс -і-, пор.: *весніти, вечорити, зоріти, кам'яніти, туманіти* і под. [2,157]. Дієслівному деривату *дніти* характерна стилістична маркованість, він вживається переважно у художньому мовленні. Значення дієслова *днювати*, як і інших небагаточислених в українській мові похідних з цим значенням, утворених на базі темпоральних іменників, (пор. *зимувати, літувати*), формує суфікс -ува- (орфогр. -юва-). Мабуть, потенційно можливе виникнення за цією словотворчою моделлю і дериватів *тижнювати, рокувати*, але з логіко-поняттєвих причин неможливі похідні від іменників *хвилина, година*, які означають короткі відрізки часу. У об'єктивній реальності дія, яка полягає у проведенні кимось (рідше чимось) певного часу (десь, з певною метою), характеризується тривалістю, протяжністю, а тому співвідноситься логічно з більшими часовими проміжками.

Часова ознака, виражена похідними прислівниками **адвербіальної зони** із СЗ “адвербіалізована ознака”, може характеризувати якусь дію чи явище щодо частотності, періодичності (*щохвилини, щороку*), щодо тривалості її в часі (*днями, годинами*), а також означати дію щодо часу її виконання більш конкретно (*вдень, торік / (у)вторік, сьогодні, день-денно*). Похідні адвербіальної зони з погляду їх семантико-словотвірної структури становлять три групи. До першої відносимо композити з І-ою основою *що-* займенникового походження, яка у поєднанні з усіма базовими основами іменників-назв часових проміжків виявляє значеннєву спеціалізацію вираження часової ознаки – характеризує якусь дію чи явище за періодичністю, частотністю її здійснення. Ці відсубстантивні прислівники семантизуються перифразами, лексичне наповнення яких, крім означуваного іменника, становлять додаткові компоненти тлумачення, що безпосередньо не експліковані словотвірною структурою похідних, але імпліковані вживанням у мові твірних слів-гіпонімів: “кожного року (місяця і т. д.)”, “раз на рік (місяць і т.д.)”, “весь час, часто, завжди” (*щохвилини*). Окремим з цих прислівників властива морфологічна кореляція, варіативність форми на зразок *щодень – щодня, щорік – щороку*. Ці варіанти свідчать про співвідносність їх з іменниками у Р. в. чи З. в.

Другу групу похідних адвербіальної зони формують суфіксальні прислівники з омонімічним орудному відмінку суфіксом -ами (*роками, місяцями, тижнями* і т.д.), які характеризують дію, явище процес щодо тривалості у часі і теж відзначаються регулярністю.

Прислівникам третьої групи, а це і морфологічно прості прислівники *вдень*, заст. *днесь*, і складні *сьогодні*, *торік*, *день-денно*, спеціалізуються на підкресленні визначеного щодо якогось моменту часу.

Отже, абстрактні іменники – назви одиниць виміру часу є в першу чергу твірною базою для 1) іменників на позначення носія темпоральної ознаки, абстрагованого часового значення, модифікаційного значення пестливості, 2) прикметників зі значенням загальної відносності та 3) прислівників на позначення адвербіалізованої часової ознаки. Іменникові десубстантиви типової СП іменників-назв одиниць виміру часу є менш регулярними утвореннями у порівнянні із похідними ад’єктивної і адвербіальної зон. При цьому субстантивні зони конкретних СП суттєво відрізняються кількістю охоплюваних ними слів, напр., у субстантивній зоні іменника *секунда* – 3 слова, а іменника *день* – 11 слів. Невисока словотворча активність першого пояснюється тим, що це запозичена лексема і означає найменший проміжок часу, а отже, значущість семантики слова незначна у практичній діяльності людини (відлік часу у секундах має значення у вузьких сферах, напр., у фізиці, спорті), тоді як іменник *день* служить базою для утворення похідних в усіх зонах СП і майже повністю реалізував свій дериваційний потенціал (від нього не засвідчений тільки дериват субстантивної зони із значенням “носій ознаки”). Субстантивні зони СП іменників *тиждень*, *доба* не маніфестовані жодним іменниковим десубстантивом. Серед вербативів відзначені поодинокі деривати. Причиною цього є спеціалізація семантики твірних іменників – назв одиниць виміру часу. Трансформація субстантивного часового значення у процесуальне можлива лише за умови наявності у лексико-семантичній структурі твірного певного додаткового семантичного компонента, який супроводжує основне часове значення. У ЛСГ *рік-секунда* такою особливістю семантичної структури характеризується тільки іменник *день*, між значеннями якого – “світла частина доби” і “доба” – є імплікаційний зв’язок “частина-ціле”. Значення частини превалює над значенням цілого і має додаткову характеристику ознаки – “світла”, якій властива процесуалізація, що й уможливило появу вербативів. Лексико-семантична структура решти іменників даної ЛСГ не містить додаткових компонентів семантики, чим і пояснюється відсутність дієслівних утворень від аналізованих твірних.

Висновки. Дослідження особливостей структурування СП іменників-назв одиниць виміру часу у динамічному словотворі спрямоване не тільки на дослідження процесів деривації, але й на встановлення тих ономасіологічних категорій, що створюються шляхом деривації. В свою чергу створення ономасіологічних категорій на словотвірній осно-

ві має велике значення як для збагачення лексики і її систематизації, так і для простеження шляхів розвитку людського розуму.

Отже, дослідження семантичних процесів в актах словотворення підтверджують, що «у мові діють певні парадигматичні закономірності: знак формується за законами словотвірної парадигми, що є сукупністю словотвірних моделей і представляє собою регулярні типи словотвірних відношень. Незважаючи на випадки порушення регулярності словотвірних відношень, парадигма існує, і ми підкорюємось її законам, створюючи нові слова. Отже, звуковий комплекс вибирається не випадково, а за законами внутрішньої форми і словотвірної парадигми. У мові переважають не випадкові знаки» [9, 9–10]. Водночас від характеру номінативної ознаки залежить тип семантичного відношення між твірним і похідним словом. Однотипність словотвірних відношень базується на спільності семантики твірних слів однієї ЛСГ. У кожній парадигмі (типовій словотвірній парадигмі) є представлені певні типи словотвірних відношень. Семантична інтерпретація дериваційної поведінки твірних слів дозволяє пояснити відсутність дериватів того чи іншого СЗ у межах СП, виявити фактори, які впливають на ступінь реалізації словотворчого потенціалу слів однієї ЛСГ, з'ясувати особливості структуривання їх СП.

1. Апресян Ю. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – Москва: Наука, 1974. – 367 с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К., 1987. – 210 с.
3. Грещук В.В. Семантична дериватологія: передумови формування і перспектива // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Вип. V. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 83–86.
4. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Ів.-Франківськ, 1995. – 206 с.
5. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М., 1992. – 221 с.
6. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К., 1984. – 251 с.
7. Кочерган М.П. Слово і контекст. – Львів, 1980. – 182 с.
8. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М., 1981. – 200 с.
9. Мигирин В. Н. Язык как система категорий отображения. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 237 с.
10. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. – Владимир, 1974. – 127 с.
11. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов // В кн. Езиковедски изследвания в чест на акад. Стефан Младенов. – София, 1957. – С. 525–538.

Regularity and peculiarities of structuring of word-formation paradigm of nouns – names of time (year, month, week, day, hour, minute, second) are analyzed in the given article from the position of stem word-formation. These nouns in the measures of temporal lexico-semantic field present specific lexical microscheme. The analyzed group of temporal nouns represents in the language such periods of time which have determined measuring units and make urgent concepts of different level of generalization. The research of word-formation potential of nouns of this lexico-semantic group is made on such conceptual principles as:

1) filling and content of word-formation paradigm depend on notional structure of a formed word;

2) the structure of derivative models is determined by dynamic of denominative and associative sems in the process of derivation;

3) to reveal the peculiarities of structuring of word-formation paradigm, the pragmatism of formed word is important, as on the base of its connotations and pragmatic elements, it takes part in the process of derivation.

In the article is proved that knowledge of regularities of semantic transformations of the nominative base in the process of derivation allows revealing the dynamic character of the language and creating structural-semantic typology of word-formation paradigm.

Key words: *stem word-formation, dynamical word-formation, derivative potential of formed word, temporal noun, word-formation paradigm, structure of word-formation paradigm, zones of word-formation paradigm, word-formation meaning.*

УДК 811. 161. 2' 376

Любов Тягло (Дніпропетровськ)

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ КОСМІЧНОЇ РАКЕТИ У ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ ОФОРМЛЕННІ

В статті розглядається ракетно-космічна термінологія як система у складі лексичної системи української загальнолітературної мови. Системність структури термінологіки визначена у функціональному аспекті.

Ключові слова: *термін, ракетно-космічна термінологія, категорії понять.*

Терміносистема будь-якої галузі наукових знань має у своєму складі таку частину словника, що включає в себе назви основних галузевих об'єктів, явищ, предметів чи матеріалів. Такі терміноназви становлять основну частину терміносистеми, власне галузеву термінологію. Галузеві терміни відображають специфіку галузі, її походження і розвиток, формуючи значні за обсягом термінологічні гнізда.

Предметом дослідження є термінологічне поле із терміном-домінантою «ракета» як відображення функціональності ракетно-космічної термінології.